

ANDRZEJ HRABIEC\*

## CENTRES OF CIVIC ACTIVITY AND THE IDEA OF THE CITY

---

### OGNISKA SPOŁECZNEJ AKTYWNOŚCI A IDEA MIASTA

#### Abstract

The author presents the results of a research project carried out under the academic supervision of S. Juchnowicz in the 80s of the last century and, from the perspective of thirty years, undertakes the effort of verification whether the prognostic assumptions adopted at that time were accurate. The article presents the results of the research and the author's personal reflections on the evolution of Kraków.

*Keywords: Kraków, civic activity, city structure*

#### Streszczenie

Autor prezentuje rezultaty opracowania wykonanego pod kierunkiem S. Juchnowicza w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku i z perspektywy trzydziestoletniej podejmuje próbę weryfikacji trafności przyjętych ówczesnie założeń prognostycznych. W artykule przedstawiono interesujące wyniki badań i własne refleksje nad rozwojem Krakowa.

*Słowa kluczowe: Kraków, społeczna aktywność, struktura miasta*

**DOI: 10.4467/2353737XCT.15.381.5000**

---

\* Ph.D. Arch. Andrzej Hrabiec, Institute of City and Regional Planning, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

At the beginning of 1982, S. Juchnowicz, who was then the head of the Spatial Planning Unit of the Urban Design and Spatial Planning Institute, made an offer to the chief architect of the city of Kraków – K. Seibert – that his team would carry out a research project for the city called *Places of civic activity emerging spontaneously in the area of Kraków Urban Complex – a study for the needs of the KUC spatial development plan*<sup>1</sup>. In the era of real socialism, unerring authorities and emerging social solidarity, the research that had been suggested was to describe spontaneous civic activities and analyse the space created beyond the control of the centrally planned economy. The grounds for the research, as given by the proponents, were as follows: „Experience teaches us that the real mechanisms of the city functioning do not always follow the forecasts and provisions included in the spatial development plan. The above statement may be considered true also with reference to the area of Kraków Urban Complex”<sup>2</sup>. One of the first tasks of the Research Team was to develop the definition of the Centre of Civic Activity (hereinafter called CCA): „they usually emerge in the vicinity of more significant stops of public municipal and suburban transportation system. These little squares or market places of various kinds, usually built-up in an accidental or indeed chaotic way with makeshift, sub-standard facilities, are in a way substitutes of the retail and services centres which have not been constructed in the scale of a housing estate or even a city district, and in numerous cases – as for example in the case of Tandeta or the huge market place in Imbramowska street – they perform quite important functions, significant in the scale of the whole city. Spontaneously emerging places of civic activity of this kind have already become a visible components of the cityscape and – which is more important – they play an increasingly significant role in the social life of our city and they have become well established in the awareness of its inhabitants”<sup>3</sup>. In the light of Manuel Castell’s theory of the space of flows we could say that the research on CCAs was in a sense a subconscious attempt to define Kraków’s space of flows.

In June 1982, the investor was given the research objectives outline, in which the role of the community in co-creating the city growth was emphasised in an unambiguous way: „Such places (CCAs – the author’s note) should play the role of elements crystallising the functional and spatial structure”. And further on: „Centres of civic activity always play a significant role in the social life of the city/they are important components of the urban life quality and they are well established in the residents’ awareness”.

In those times, when words were carefully chosen for obvious reasons, defining the need for such research in this manner was in a way an act of courage: „The research on centres of civic activities (CCAs) is to serve several different purposes, which may, however, be summarised in one common formula, namely: it is a convenient starting point for obtaining the real picture of urban activities. It could even be said that the distribution and characteristics of the centres of activity are, besides the network of relations, probably the most important part of this picture”<sup>3</sup>. And further on: Making these general formulations (main goals) more

<sup>1</sup> A letter, document catalogue no WA-A32/II-0180/1/82.

<sup>2</sup> A part of the statement of reasons for undertaking the subject of research. Source: typescript, the author’s archive.

<sup>3</sup> A part of the Research Objectives Outline, typescript, p. 10, the author’s archive.

specific, the objectives of this research may be summarised as finding the answers to the following questions:

1. What is the distribution of centres of civic activity in the area of KUC?
2. What is the impact range as well as the growth potential of individual centres of civic activity?
3. To what degree are the real distribution of centres of civic activity and their growth tendencies compliant with the hitherto established data of the KUC spatial development plan and the relevant detailed plans?

The research has covered the whole area of KUC, with the exception of the city centre (due to different social phenomena taking place there), and the remaining area has been divided into 8 research zones<sup>74</sup>.

After a lengthy discussion the research team was able to specify the elements that should be featured on the CCA description cards for further processing in order to create charts presenting the picture of the city. These were:

As regards the functional aspect:

- retail, gastronomic services and craft;
- transportation functions (transfer nodes, more important stops of public transport system);
- administrative/office and cultural functions as well as functions related to recreation and tourism.

The hubs of academic functions were excluded from the research as another study was devoted exclusively to this subject.

The following operational criteria were adopted for qualifying a given place to be registered as a CCA in the area of KUC:

- geometric characteristics of a place (continuous, nonlinear area);
- movement intensity level (the number of users per day);

Among the places that met the criteria of the general definition, only those were classified as CCAs in which the number of users per day exceeded 1000 in areas with dense multi-family development, or 300 in areas with more dispersed single-family development or farmhouses.

The following typological criteria for CCAs were also adopted:

- programme and functional characteristics (the dominant function);
- impact level indicated by the place in the hierarchy of the KUC urban structural units;
- morphological characteristics of the spatial layout;
- the way in which it emerged (the CCA origin) established against the data obtained from the plan (CCAs emerging according to the plan of 1976<sup>5</sup>, or spontaneously).

Apart from the inventory works *in situ*, additional information was collected (from administrative and planning documents) which was necessary for defining the characteristics of CCAs:

- the size of individual CCAs defined by the square footage of the occupied area or the accumulated utility area;

<sup>4</sup> *Ibidem*, p. 11.

<sup>5</sup> In the study we were using the date 1976 (the plan completion), but the plan in question here is the one which was in fact passed in 1977 and is known at present as coming from that year.

- accessibility with the use of various forms of transport;
- the level to which they have become established and settled;
- the potential for growth.

The typological criteria listed above served for the formulation of three basic classifications of CCAs:

- functional,
- spatial
- based on origin.

Each of the above classes was further divided into more detailed and analytical sub-classes, and subsequently the CCAs were marked on the map of the city in the scale 1:25,000 for analyses and 1:50,000 for syntheses. The works took two years and the final version was passed on to the investor in spring of 1983. The observations made by the research team, together with the study of the description cards of all the individual CCAs marked on the charts presenting the KUC area so that their distribution could be analysed, allowed us to formulate several conclusions, the most interesting parts of which I wish to quote:

- “The CCAs distribution appears accidental (...). Obviously, it is only apparent accidentality, and its illegibility in the scale of KUC reflects the “meanders” of the development policy regarding services and housing over the last several decades. This is not quite true, as the later research done in 1990 indicated that the emerging rules were of continuous character.
- KUC is characterised by significant differences between individual urban zones as regards the level of saturation with CCAs (...). The above differences could probably be observed even today, in spite of 30 years of free market economy.
- The analysis does not confirm sub-centres crystallisation in the scale of the whole KUC. The emergence of large-scale commercial complexes is the factor that has particularly affected the look of the city in recent years. The question which it would be worth finding an answer to now is whether the network of relations in the Study of conditions and directions of spatial development has the correct geometry.
- The analysis of CCAs concentration in the zone adjacent to the city centre reveals the directions of its growth and may both contribute to the new delimitation of the city centre zone and become a model of its real functional and spatial structure. The subsequent evolution of the city only confirmed the model of the city centre expansion.
- There is a connection between the density of CCAs occurrence and the development granulation. The areas of coarse-grained – multi-family, intensive – development have a higher density of CCAs occurrence than areas with fine-grained single-family development. An extreme example is the amorphous plasma of the suburban single-family development in the southern belt (...).<sup>6</sup> This is yet another problem of the city growth that is still valid, and it does not refer solely to the southern part of the suburbs.
- There is a connection between the density of CCAs occurrence and the age of the housing estates. Irrespective of the modifications of a more passing character, there exists a phenomenon of certain “maturation” of the estates (...).

---

<sup>6</sup> *Places of civic activity emerging spontaneously in the area of Kraków Urban Complex – a Study for the needs of the KUC spatial development plan*, p. 5, typescript from the author’s archive.

- The distribution of CCAs does not confirm the emergence of the so-called Commercial Belt, i.e. concentrations of services facilities along the arteries going out of the city, which phenomenon is characteristic of highly developed urban agglomerations (...). Strong commercial belts<sup>7</sup> were created in subsequent years, which may give rise to the conclusion that Kraków has become a developed agglomeration, or maybe even a metropolis.
- A great majority of CCAs of the “transfer node” type and of the whole-city impact range are situated along Konopnickiej, Wadowicka and Zakopiańska streets (...). In this case as well the number of streets of this type has grown considerably, and now includes also Wielicka street or 29 listopada avenue, to name just a few.
- Of the approximate number of twenty railway stops in the area of KUC, only four function as transfer nodes significant in the scale of the whole city. In spite of the fact that trams able to use railway tracks have been purchased and in spite of all the continuous writing about the need to create an agglomeration railway network, nothing has changed for the better in this respect for the city community.
- The greatest number of CCAs – considered in the aspect of their origin – had already existed before 1976 and were taken account of in the provisions of the plan (...). It was a proof that even in the conditions of centrally planned economy before 1976 civic activity did affect the structure of the city!
- The highest number of CCAs emerging spontaneously after 1976 were created in the area of Nowa Huta and in the belt of Wola Duchacka, Kozłówek, Nowy Prokocim and Nowy Bieżanów housing estates (...)<sup>8</sup>. The above observation made already in 1982 bears evidence to the existence of independent market economy, of course not in the scale significant for the whole city. At that time, however, the observation could not be expressed in a straightforward manner. Private initiative complemented the retail and services offer in the areas where centrally planned economy was unable to do so effectively.

The last part of the research report was the prognostic synthesis of the evolution of the spontaneously created CCAs, since in our opinion they were most interesting from the point of view of the city structure future development, but also because of their unpredictable character as they had emerged without any preceding plan<sup>9</sup>.

Research of the same type was repeated in 1990 – in the era of social and economic change in the country – within the framework of research programme RPB I.11., sub-programme C, subject group C3, the topic symbol C.3.9.3., entitled *Research into the mechanisms of Centres of Civic Activity emergence in the city (on the example of Kraków)*. The research was carried out under the supervision of professor S. Juchnowicz by the team reduced to two people: architect J. Nycz and the author of this article. As a result we had to limit the scope of research to the most intriguing issue at that time – the spontaneous CCAs.

<sup>7</sup> The author discussed this topic in an article on *inter-city streets* a few years ago.

<sup>8</sup> *Places of activic city...*, *op. cit.*, p. 12.

<sup>9</sup> Working in this team at the beginning of my academic career was an extraordinarily interesting and inspiring experience, which influenced my further development and to a considerable degree defined my professional views. Professor made me realise that political correctness is not important, what really matters is the true description of the phenomena taking place in the space of the city and the ability to prove convincingly the relations at work there.

It has to be remembered that it was the time of the emergence of young capitalist economy, of merchandise sold from folding beds or picnic tables set up straight on the pavement, the time of uncontrolled private initiative. In the research we wanted to address the following issues:

- verification of the accuracy of the prognostic model of the spontaneous CCAs hierarchy developed in 1983 as set against the reality of that time;
- verification of the correctness of the hitherto applied research methodology in the economic situation of that time;
- drawing comparative conclusions based on the distribution and size of spontaneous CCAs in 1983 and 1990;
- taking record of the new phenomena taking place within CCAs at a very fast rate.

The analysis of the spontaneous emergence of CCAs allowed us to distinguish three types of such centres:

- permanent;
- temporary;
- mobile.

It has been agreed that for the needs of this paper *spontaneous CCAs* are the places where facilities were created on the initiative of a private person or a group of persons who were interested in the economic activity in the following areas: retail, gastronomic services or craft. It must be remembered that free market was in the process of creation then, and economic activities were still controlled by state authorities, who still preferred state-owned entities or co-operatives. A private investor was still someone who had to be fully supervised. Analyses and surveys carried out among potential investors and state officials provided us with truly astonishing information: most investors were afraid that we were preparing ground for tax authorities' intervention and most officials thought that we worked for an anti-corruption agency. These were hard times for public opinion polls. It was a time when the new political regime was still in *statu nascendi*, and state officials thought that they could control the free market. The authorities of individual city districts presented different attitudes towards the emergence of spontaneous CCAs, in some districts they were seen as complementary elements supplying what was missing in the functioning of the district, in others they were clearly unwanted. Our analysis also covered the mode (the administrative path) of CCAs emergence, which made us realise the level of determination and perseverance on the part of the so-called *private initiative*. We should remember that the administrative path at that time also included consulting the location and type of activity with housing estate committees and the estate designers, which, however, did not affect in any way the architectural form of the emerging objects.

It should be remembered that at that time the small retail outlets network accounted for 37% of the total number of retail outlets (shopping malls did not exist at that time, and the biggest department store was Gigant, which burnt down a few years ago). There were 1273 retail outlets in Kraków in 1990, including 251 state-owned, 760 co-operatives and 262 private ones (the number of private outlets equalled the number of state-owned, which created a certain equilibrium). Spontaneous (private) CCAs offered goods and services at the places where they were in short supply due to the ineffective structure of city services distribution, and mobile retailers identified and made use of the best pedestrian routes in the



city with great precision. The highest level of activity was to be observed at the beginning of the 90s in Nowa Huta (Kocmyrzowska street) and in Prokocim (Bieżanowska street). The analysis of the accuracy of the prognostic model from 1983 indicated that:

- of the 76 CCAs as to which the prognosis was that they would grow, 22 actually did grow;
- of the 63 CCAs as to which it was predicted that they would maintain their place in the hierarchy, the prognosis was accurate in 53 cases<sup>10</sup>.

The above data confirmed that the methodology adopted in 1983 was correct. A particularly interesting process which was going on in 1990 were mergers of spontaneous CCAs into complexes, which gave them considerably higher places in the hierarchy and raised them to the rank of centres with significance in the scale of the whole district. The conclusions were extremely interesting and indicated a rapid growth of spontaneous CCAs. It would be worthwhile to confront the conclusions stemming from this research with the real structure of Kraków 30 years after the first research project was carried out<sup>11</sup>.

---

Na początku 1982 r. S. Juchnowicz, będący kierownikiem Zakładu Planowania Przestrzennego Instytutu Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, złożył ofertę przygotowania pracy badawczej pt. *Miejsca aktywności społecznej powstające spontanicznie na obszarze Krakowskiego Zespołu Miejskiego – Studium dla potrzeb planu zagospodarowania przestrzennego KZM*<sup>1</sup>, głównemu architektowi miasta Krakowa – K. Seibertowi. W czasach realnego socjalizmu, nieomylnych władz i rodzącej się solidarności społecznej zaproponowano przeprowadzenie badań, które miały określać działania spontaniczne, analizę przestrzeni niezgodnej z gospodarką planową. Badania uzasadniano w następujący sposób: „Doświadczenie uczy, iż rzeczywiste mechanizmy funkcjonowania miasta nie zawsze pokrywają się z przewidywaniami i ustaleniami planu zagospodarowania przestrzennego. Stwierdzenie to można odnieść również do obszaru Krakowskiego Zespołu Miejskiego”<sup>2</sup>. Jednym z pierwszych zadań Zespołu autorskiego było opracowanie definicji Ogniska Społecznej Aktywności (zwanego dalej OSA): „te powstają zazwyczaj w pobliżu ważniejszych przystanków komunikacji miejskiej i podmiejskiej. Te różnego rodzaju placówki, targowiska, zabudowane zwykle w sposób przypadkowy, wręcz chaotyczny obiektami prowizorycznymi, substandardowymi, są swego rodzaju substytutami niezrealizowanych ośrodków usługowo-handlowych

<sup>10</sup> *Places of civic activity emerging spontaneously in the area of Kraków Urban Complex – a Study for the needs of the KUC spatial development plan*, p. 7, typescript from the author’s archive.

<sup>11</sup> The above research projects were of formative character for me as a researcher seeking the knowledge of the reality of the city functioning, but also as a designer of urban structures. Thank you, Professor.

<sup>1</sup> Pismo sygnatura WA-A32/II-0180/1/82.

<sup>2</sup> Fragment uzasadnienia podjęcia tematu. Źródło: maszynopis, w archiwum autora.

w skali osiedla, czy nawet dzielnicy, a w wielu przypadkach – jak na przykład tandeta, czy giełda przy ul. Imbramowskiej – spełniają dość istotne funkcje o znaczeniu ogólnomiejskim. Tego rodzaju spontanicznie powstałe miejsca aktywności społecznej stały się już widocznymi elementami krajobrazu miejskiego – a co ważniejsze – odgrywają coraz ważniejszą rolę w życiu społecznym i zostały utrwalone w świadomości mieszkańców naszego miasta”. Biorąc pod uwagę teorię *przestrzeni przepływu* Manuella Castellsa, badania nad OSA były w pewnym sensie podświadomym definiowaniem przestrzeni przepływu Krakowa.

W czerwcu 1982 roku inwestorowi został przekazana karta tematu, w której w sposób jednoznaczny podkreślono rolę społeczną w tworzeniu rozwoju miasta: „Miejsca te (OSA przyp. autora) winny odgrywać rolę elementów krystalizujących układ funkcjonalno-przestrzenny” i dalej: „Ośrodki społecznej aktywności odgrywają zawsze doniosłą rolę w życiu społecznym miasta/są istotnymi komponentami jakości życia miejskiego i są wyraźnie utrwalone w świadomości mieszkańców”.

W tamtych czasach, kiedy ważono słowa z przyczyn oczywistych zdefiniowanie potrzeby tych badań, w taki sposób było rodzajem odwagi: „Badania nad ośrodkami społecznej aktywności (OSA) mają służyć kilku różnym celom, które jednak dają się sprowadzić do wspólnej formuły, a mianowicie: stanowią dogodny punkt wyjścia dla poznania rzeczywistego obrazu miejskich aktywności. Można nawet przyjąć, że rozmieszczenie ognisk aktywności i ich charakterystyka jest oprócz sieci powiązań – bodajże najistotniejszą częścią tego obrazu<sup>3</sup>. A dalej: Konkretyzując te ogólne sformułowania (cele nadrzędne), można sprowadzić cele niniejszego studium do uzyskania odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie jest rozmieszczenie ośrodków społecznej aktywności na obszarze KZM?
2. Jaki jest zasięg oddziaływania oraz potencjalne możliwości rozwoju poszczególnych ośrodków społecznej aktywności?
3. W jakim stopniu rzeczywisty obraz rozmieszczenia ośrodków społecznej aktywności oraz ich tendencje rozwojowe pokrywają się z dotychczasowymi ustaleniami planu KZM oraz odpowiednich planów szczegółowych?

Obszarem badań objęto cały teren KZM z wyłączeniem śródmieścia (ze względu na odmienne zjawiska społeczne w nim zachodzące), pozostały obszar podzielono na 8 sektorów badawczych<sup>4</sup>.

W wielogodzinnej dyskusji zespół autorski określił elementy, które powinny znaleźć się na kartach inwentaryzacyjnych, w celu dalszego opracowania w formie plansz ukazujących obraz miasta. Były to:

Pod względem funkcjonalnym:

- handel, gastronomia, rzemiosło (UHGR);
- funkcje komunikacyjne (węzły przesiadkowe, ważniejsze przystanki komunikacji zbiorowej);
- funkcje administracyjno-biurowe i kulturalne, również rekreacyjno-turystyczne.

Z badań wyłączono skupiska funkcji nauki, gdyż inne studium było specjalnie przeznaczone dla tej tematyki.

<sup>3</sup> Fragment Karty tematu, maszynopis, s. 10. Z archiwum autora.

<sup>4</sup> *Ibidem*, s. 11.



W celu rejestracji OSA na obszarze KZM przyjęto następujące kryteria operacyjne, kwalifikujące dane miejsce do ich zbioru:

- cechy geometryczne miejsca (obszar ciągły, nieliniowy);
- natężenie ruchu (ilość użytkowników na dzień).

Do OSA zaliczono takie miejsca, spośród spełniających warunki definicji ogólnej, w których dziennie liczba użytkowników przekraczała 1000 – na obszarze zabudowy intensywnej, wielorodzinnej, lub 300 – na terenie zabudowy ekstensywnej, jednorodzinnej lub zagrodowej.

Przyjęto również kryteria typologiczne OSA:

- cechy programowo-funkcjonalne (dominująca funkcja),
- stopień oddziaływania określony miejscem w hierarchii urbanistycznych jednostek strukturalnych KZM,
- cechy morfologiczne układu przestrzennego,
- sposób powstania (geneza OSA) określony w odniesieniu do ustaleń planu (OSA) powstałe planowo i spontanicznie względem planu z 1976<sup>5</sup> r.

Oprócz inwentaryzacyjnych prac terenowych zebrano również dodatkowe informacje (na podstawie materiałów administracyjnych i planistycznych) potrzebne do określenia cech OSA:

- wielkość OSA określoną powierzchnią zajmowanego terenu lub sumą powierzchni użytkowej;
- dostępność komunikacyjną;
- stopień utrwalenia;
- możliwość rozwoju.

Wymienione powyżej kryteria typologiczne posłużyły dla wprowadzenia trzech zasadniczych klasyfikacji OSA:

- funkcjonalnej;
- przestrzennej;
- genetycznej.

Każda z powyższych klas została rozbita na bardziej szczegółowe, analityczne podklasy, a następnie naniesiono na podkład mapowy miasta w skali 1:25 000 dla analiz i 1:50 000 dla syntez. Prace trwały dwa lata i w wersji końcowej zostały przekazane inwestorowi wiosną 1983 roku. W wyniku przeprowadzonych obserwacji i rejestracji kart poszczególnych OSA oraz przeniesieniu ich na plansze obszaru KZM oraz przeprowadzeniu analiz ich rozmieszczenia, opracowano wnioski, których najciekawsze fragmenty pragnę przytoczyć:

- „Obraz rozmieszczenia OSA sprawia wrażenie rozkładu przypadkowego (...) Oczywiście ta przypadkowość rozkładu jest pozorna, a jego nieczytelność w skali KZM odzwierciedla „meandry” polityki inwestycyjnej w zakresie usług i mieszkalnictwa na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat. Nie do końca jest to zgodne z prawdą, gdyż późniejsze badania z 1990 roku wykazały jednak ciągłość powstających reguł.
- KZM charakteryzuje się daleko idącym zróżnicowaniem poszczególnych jednostek urbanistycznych pod względem stopnia nasycenia OSA (...). Zróżnicowanie to

<sup>5</sup> W opracowaniu operowaliśmy datą 1976 (ukończenie planu), rzeczywiście chodzi o plan, który historycznie uchwalono w 1977 roku i pod tą datą jest znany obecnie.

można prawdopodobnie zaobserwować do dnia dzisiejszego pomimo 30 lat gospodarki wolnorynkowej.

- Analiza nie potwierdza krystalizacji subcentrów w skali KZM. Szczególnie wprowadzenie zespołów handlu wielkopowierzchniowego zmieniły obraz miasta. Pytanie, na które dziś warto znaleźć odpowiedź to, czy sieć powiązań w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego posiada prawidłową geometrię?
- Analiza koncentracji OSA w strefie przylegającej do śródmieścia ujawnia kierunki jego rozwoju i może być przyczynkiem zarówno do delimitacji śródmieścia, jak i modelem jego rzeczywistej struktury funkcjonalno-przestrzennej. Dalszy rozwój miasta tylko potwierdził model rozwoju śródmieścia.
- Istnieje związek między gęstością występowania OSA a ziarnistością układu. Układ gruboziarnisty – osiedla o zabudowie wielorodzinnej, intensywnej – posiada większą gęstość występowania OSA niż drobnoziarniste układy zabudowy jednorodzinnej. Przykładem skrajnym jest amorficzna plazma podmiejskiej zabudowy jednorodzinnej w paśmie południowym (...) <sup>6</sup>. Również i ten problem rozwoju miasta jest nadal aktualny i nie dotyczy jedynie południowej części przedmieść.
- Istnieje związek między gęstością rozmieszczenia OSA, a wiekiem osiedli. Niezależnie od modyfikacji koniunkturalnych, istnieje zjawisko swoistego „dojrzwania” osiedli (...).
- Obraz rozmieszczenia OSA nie potwierdza zjawiska powstawania tzw. Pasa komercyjnego – tj. grupowania się ognisk usługowych wzdłuż arterii wylotowych, które to zjawisko jest charakterystyczne dla rozwiniętych aglomeracji miejskich (...). Okres następnych lat wytworzył silne pasy komercyjne <sup>7</sup>, stąd można wnosić, iż Kraków stał się rozwiniętą aglomeracją, a może nawet metropolią.
- „Zdecydowana większość OSA typu „węzły przesiadkowe” o zasięgu ogólnomiejskim znajduje się na kierunku ulic: Konopnickiej, Wadowickiej, Zakopiańskiej (...)”. Również i w tym przypadku wyraźnie zwiększyła się liczba ulic tego typu, choćby o ul. Wielicką czy al. 29 listopada.
- „Spośród około dwudziestu przystanków kolejowych na obszarze KZM zaledwie cztery funkcjonują, jako węzły przesiadkowe o znaczeniu ogólnomiejskim”. Pomimo zakupu tramwajów poruszających się po szynach kolejowych i pisaniu o potrzebie powstania kolei aglomeracyjnej pod tym względem nic nie zmieniło się na korzyść społeczności miasta.
- „W strukturze ilościowej typów „genetycznych” OSA przeważają OSA, które istniały już przed 1976 rokiem i były utrzymane decyzjami planu (...)”. Był to dowód na to, że pomimo gospodarki planowej przed rokiem 1976 aktywność społeczna wpływała na obraz miasta!
- „Najwięcej OSA powstałych spontanicznie po 1976 roku powstało na obszarze Nowej Huty i w pasie osiedli: Wola Duchacka, Kozłówek, Nowy Prokocim, Nowy Bieżanów (...)” <sup>8</sup>. Obserwacja ta, zarejestrowana już w 1982 roku świadczyła o istnieniu niezależnej

<sup>6</sup> *Miejsca aktywności społecznej powstające spontanicznie na obszarze Krakowskiego Zespołu Miejskiego – Studium dla potrzeb planu zagospodarowania przestrzennego KZM.* s. 5. Maszynopis z archiwum autora.

<sup>7</sup> Autor kilka lat temu podjął ten temat w artykule dotyczącym *ulic międzymiejskich*.

<sup>8</sup> *Miejsca aktywności społecznej..., op. cit.* s. 12.

gospodarki rynkowej, oczywiście nie na skalę istotną dla struktury całego miasta. W tamtych czasach nie można tego było jednak nazwać wprost. Inicjatywa prywatna uzupełniała obszary, gdzie gospodarka planowa nie miała zdolności tworzenia.

Opracowanie kończyło się syntezą prognostyczną rozwoju OSA spontanicznych, które uznaliśmy jako najbardziej interesujące z punktu widzenia przyszłości struktury miasta, ale również ze względu na ich trudną przewidywalność, gdyż tworzyły się bezplanowo”<sup>9</sup>.

Badania tego typu powtórzono w 1990 roku w okresie przemian społeczno-gospodarczych kraju, w ramach programu badawczego RPBP I.11. podprogram: C, grupa tematyczna: C.3., symbol tematu: C.3.9.3. pt.: *Studia mechanizmów powstawania Ośrodków Społecznej Aktywności w mieście (na przykładzie Krakowa)*. Studium powstało pod kierunkiem profesora S. Juchnowicza w zmniejszonym składzie zespołu autorskiego do arch. J. Nycza i piszącego ten artykuł. W związku z tym musieliśmy ograniczyć zakres badań do najbardziej intrygujących w owym czasie, czyli do OSA spontanicznych. Trzeba przypomnieć, że był to czas budowy młodego kapitalizmu, handlu z łóżek rozkładanych czy stolików piknikowych, czas prywatnej niekontrolowanej inicjatywy. W opracowaniu pragnęliśmy zająć się:

- sprawdzeniem trafności modelu prognoz hierarchii spontanicznych OSA z 1983 roku z ówczesną rzeczywistością;
- sprawdzeniem poprawności dotychczasowej metodologii badawczej w ówczesnej sytuacji gospodarczej;
- wyciągnięciem wniosków porównawczych rozmieszczenia, wielkości spontanicznych OSA z 1983 i 1990 roku;
- rejestracją zachodzących w bardzo dużym tempie nowych zjawisk w OSA.

Analizując powstawanie spontanicznych OSA, wyodrębniliśmy trzy rodzaje:

- trwałe;
- prowizoryczne;
- przenośne.

Dla tego opracowania uzgodniono, iż *spontanicznymi* OSA będziemy nazywać te miejsca, gdzie powstały obiekty z inicjatywy osób prywatnych lub grupy osób, które były zainteresowane prowadzeniem działalności z zakresu: handlu, gastronomii czy rzemiosła. Pamiętać należy, że w tym czasie tworzył się wolny rynek, jednak kontrolowany przez urzędy państwowe, które nadal preferowały podmioty państwowe bądź spółdzielcze. Inwestor prywatny był jeszcze czymś, co należało w pełni kontrolować. Analizy i ankiety, które przeprowadziliśmy wśród potencjalnych inwestorów i urzędników dawały zadziwiające informacje. Wśród inwestorów przeważała obawa, że jesteśmy przedpolem fiskusa, a wśród urzędników, że jesteśmy służbą antykorupcyjną – to były trudne czasy dla badania opinii społecznych. Był to czas budowy nowego ustroju, kiedy urzędnikom wydawało się, że mogą nadzorować wolny rynek. Władze poszczególnych dzielnic odnosiły się *różnie* do zjawisk powstawania spontanicznych OSA, jedne widziały w nich uzupełnienie braków w funkcjonowaniu

<sup>9</sup> Praca w tym zespole na początku kariery naukowej była niezwykle ciekawym i rozwijającym przeżyciem, które wpłynęło na dalszy mój rozwój i w znacznym stopniu zdefiniowało moje poglądy zawodowe. Profesor uzmysłowił mi, że nie istotna jest poprawność polityczna, najważniejsza jest prawda opisywania zjawisk zachodzących w przestrzeni miasta i umiejętność udowodnienia zachodzących relacji.

dzielnicy, w innych uważano je za coś niechcianego. Przeanalizowaliśmy w opracowaniu również tryb (drogę administracyjną) powstawania OSA, co uświadomiło nam samozaparcie *prywatnej inicjatywy*. W owym czasie inwestorzy uzgodnili lokalizację i rodzaj działalności z komitetami osiedlowymi i projektantem osiedla, co równocześnie nie wpływało na formę architektoniczną obiektów.

Należy pamiętać, że w owym czasie sieć drobnodetaliczna stanowiła 37% ogólnej liczby punktów sprzedaży (galerie handlowe w tym czasie nie istniały, a największym domem handlowym był spalony kilka lat temu Gigant). W Krakowie istniało w 1990 roku 1273 punktów sprzedaży, w tym 251 państwowych, 760 spółdzielczych, a 262 prywatne (nastąpiła równowaga między państwowymi i prywatnymi punktami sprzedaży). Spontaniczne (prywatne) OSA uzupełniały istniejące braki w strukturze usług miasta, a przenośny handel wykorzystywał z wielką dokładnością najlepsze ciągi piesze. Na początku lat dziewięćdziesiątych największą aktywność można było zaobserwować w Nowej Hucie (ul. Kocmyrzowska) oraz w Prokocimiu (ul. Bieżanowska). Analiza trafności modelu prognostycznego z roku 1983 wykazała:

- z 76 które przewidziano, że wzrosną, wzrosły 22 przypadki;
- z 63 OSA, które określono, że zachowają swe miejsce w hierarchii, przewidziano 53 przypadki<sup>10</sup>.

Dane te potwierdzały prawidłowość metodologii przyjętej w 1983 r. Szczególnie interesującym zjawiskiem jakie zachodziło w 1990 roku było łączenie się spontanicznych OSA w zespoły, których znaczenie podnosiło je w hierarchii do ośrodków o randze dzielnicowej. Wnioski były niezwykle interesujące i wskazujące na szybki wzrost spontanicznych OSA. Warto byłoby skonfrontować wnioski tego opracowania z rzeczywistą strukturą Krakowa po upływie 30 lat od pierwszego studium badawczego<sup>11</sup>.

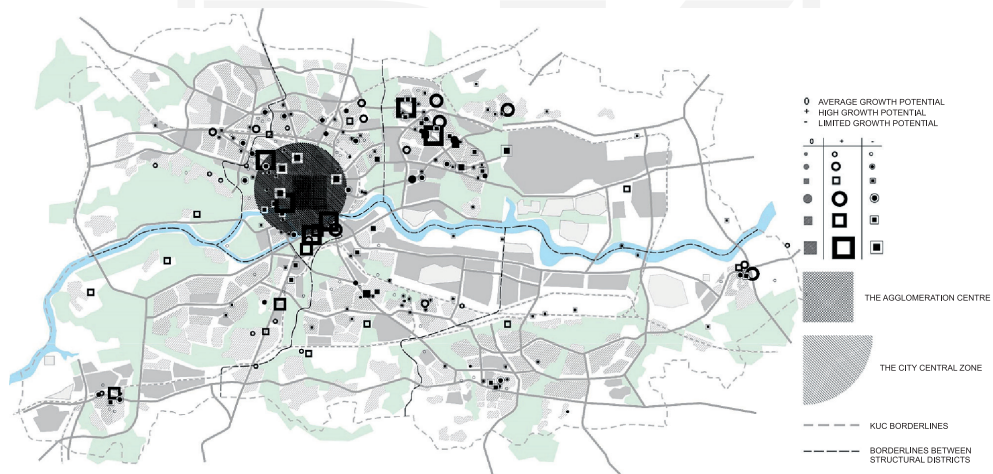
<sup>10</sup> *Miejsca aktywności społecznej...*, op. cit., s. 7.

<sup>11</sup> Badania te ukształtowały mnie jako poszukującego badacza rzeczywistości funkcjonowania miasta, ale i projektanta struktur miejskich, dziękuję Panie Profesorze.



III. 1. Centres of Civic Activity in Kraków, the state as of 1982

II. 1. Ogniska Społecznej Aktywności w Krakowie, stan na 1982 r.



III. 2. The prognostic model of CCAs in Kraków, state as of 1983

II. 2. OSA spontaniczne w Krakowie, stan na 1990 r.





Legenda:

- directions of inclination    ⇨ directions of expansion    ○ local CCAs
- dominant local CCAs    ▨ areas of emerging CCA complexes    ● district CCAs    ● CCAs of significance in the scale of the whole city

III. 3. Spontaneous CCAs in Kraków, state as of 1990

II. 3. OSA w Krakowie, stan na 2012 r. Na podstawie doświadczenia autora

